

*Ганна Вячеславівна Наставна,
аспірантка кафедри теорії права та держави
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

РОЛЬ АНТРОПОЛОГО-КОМУНІКАТИВНОГО ПІДХОДУ У ПІЗНАННІ ЛЮДИНОЦЕНТРИЗМУ В ПРАВІ

Науково-технічний прогрес із початком ХХІ ст. характеризується неабияким швидким розвитком. Нові технічні пристрої, програмне забезпечення, наукові винаходи отримують людські риси, набувають здібностей до саморозвитку. Процес комп'ютеризації та технологізації поширюється не лише на виробничу сферу, а й активно впроваджується в інші сфери людської діяльності, зокрема в право та державу. Проблема ролі та місця людини в світі, суспільстві та державі актуалізується із теоретико-правового погляду та спрямовує увагу юридичної науки на концепцію людиноцентризму та людської цінності.

Сучасна правова наука відчуває своєрідну методологічну кризу в зв'язку зі змінами наукової раціональності на постнекласичну, перехідним етапом розвитку суспільно-політичного життя та економіки в Україні й становлення нових європейських цінностей. Антрополого-комунікативний підхід має потенціал до вироблення взаємоузгодженої позиції з різних правових питань між людьми, суспільством, державою та поза її межами, тримаючи першочергово у фокусі людину, її права та цінність. Існує необхідність у з'ясуванні пізнавальних можливостей антрополого-комунікативного підходу як відповідного методологічного підходу в загальній теорії права, за допомогою якого можливо дослідити людиноцентризм у праві.

Серед вітчизняних дослідників філософії людиноцентризму варто назвати В. Кременя, П. Юркевича. Людиноцентризм як принцип державного управління розглядають Т. Новаченко, Л. Пашко, Є. Рябенко, окремо аналізують людиноцентризм як концепцію та нову ідеологію в адміністративному праві В. Авер'янов, Є. Курінний, Р. Мельник та ін.

У теорії права прийнято розглядати концепцію людиноцентризму крізь призму прав людини, зокрема на основі ідей школи природного права, які виникли з часів Стародавньої Греції і Стародавнього Риму. Їхні положення розвивали філософи та вчені: Сократ, Платон, Аристотель, Цицерон, Ульпіан, Ф. Аквінський, Г. Гроцій, Т. Гоббс, Дж. Локк, Вольтер, Ш.-Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, І. Кант, Г. Гегель, А. Радіщев, Т. Джефферсон та інші; окремого розвитку набуває вчення про природне право після Другої світової війни, набувають поширення некласичні філософсько-правові концепції, авторами яких є Ж. Марітен, Е. Фехнер, В. Майгофер, А. Кауфман, Л. Фуллер та ін.

Розуміння антрополого-комунікативної парадигми дослідження правових явищ заклали у своїх працях С. Бобровник, Ю. Оборотов, А. Поляков, П. Рабінович, І. Честнов.

Мета статті полягає у з'ясуванні ролі антрополого-комунікативного підходу в пізнанні людиноцентризму в праві.

Необхідно для початку визначити особливості наукового пізнання, місце антрополого-комунікативного підходу в методології сучасної теорії права, для того щоб застосувати запропонований підхід у дослідженні людиноцентризму в праві. Є. Шишкіна та О. Носирев у своїй науковій праці визначають наукове пізнання як «особливий вид пізнавальної діяльності, спрямований на вироблення об'єктивних, системно організованих й обґрунтованих знань про природу, людину і суспільство» [1, с. 29]. Зокрема, наукове пізнання відрізняється від інших видів пізнавальної діяльності використанням спеціальних засобів і методів дослідження, характеризується системністю та структурністю.

У системі наукового пізнання варто розрізняти підхід і метод як засоби пізнання, враховуючи їхні особливості та функціональне призначення. На думку В. Козлова, підхід визначає основний шлях і стратегію вирішення поставленого завдання, дає розуміння лише найзагальнішої особливості того чи іншого методу [2, с. 88]. Н. Тарасов, підтримуючи заданий напрям характеристики методологічного підходу, додає, що стосовно методу науки він виступає його вираженням у вигляді принципів категорій, базисних уявлень і дослідних меж, і в цьому сенсі можна розуміти підхід як лише предметну орієнтацію відповідної науки. Що стосується методу конкретного дослідження, то методологічний підхід виступає як його конструктивний елемент, оскільки в дослідженні залежно від цілей і завдань можуть використовуватися одночасно найрізноманітніші підходи [3, с. 47–49]. Таким чином, метод – це спосіб дослідження, у результаті застосування якого ми отримуємо нове знання, а підхід – це позиція, з якої здійснюється розуміння отриманого знання.

Методологічний підхід у правознавстві – це розуміння права та правових явищ у процесі їх дослідження. Аналізуючи класифікацію методологічних підходів у теорії права, виокремимо основну позицію: «найбільш поширеною є типологія підходів на основі праворозуміння, тобто світоглядного за своїм характером знання про сутність права» [4, с. 459], відповідно до цього базовими підходами є такі: формально-догматичний (позитивістський), соціологічний та природно-правовий (аксіологічний). Однак така типологія була виправдана наприкінці XIX – на початку XX ст., коли світоглядні засади мали жорсткий і чіткий характер. У сучасних умовах вона потребує вдосконалення і розширення, оскільки відбулися зміни типу наукової раціональності, зміни в характері наукової рефлексії, тому враховуючи особливості постнекласичного періоду розвитку науки можливе поєднання декількох типів праворозуміння у межах одного підходу – інтегративне праворозуміння. Ми пропонуємо антрополого-комунікативний підхід дослідження права і правових явищ та його застосування при пізнанні людиноцентризму в праві.

Нині антрополого-комунікативний підхід до правових проблем визначає обумовленість права такими людськими якостями, як: свобода, відповідальність, власність, які як правові феномени виникають не самі собою, а у вигляді необхідних системних компонентів людського та соціального буття [5, с. 16–24]. Саме ця обставина визначає людиновимірність права та його розвиток у межах комунікативної парадигми, а тому антрополого-комунікативний підхід має перевагу в пізнанні та розумінні людиноцентризму в праві.

Окреслимо основні аспекти розвитку людиноцентризму. Один із найвидатніших дослідників філософії людиноцентризму В. Кремень здійснив фундаментальну розробку цього питання, враховуючи національну ідею, проблеми в освітньо-соціальній сфері буття людини. Згідно з його позицією людиноцентризм – це: 1) актуалізація гуманістичних тенденцій у сучасну епоху, відхід від раціоналізованих прагматичних імперативів; 2) нова якість філософсько-освітнього розуміння ролі людини, котра сьогодні переважає як масштаби класичного антропоцентризму, гуманізму, моралізму, так і філософської антропології і персоналізму, оскільки виходить за їх межі; 3) нова якість інноваційного мислення людини, котра переважає масштаби гуманізму та виходить за межі філософської антропології [6, с. 7, 12–13]. У цих аспектах науковець зосереджує нашу увагу на тому, що людиноцентризм є проявом нової парадигми мислення та світогляду, проте йде перебільшення сутнісних меж змісту цього явища.

У науковій літературі не існує загального підходу до розуміння сутності людиноцентризму. Його визначають і як ідеологію, концепт (концепцію), стратегію розвитку суспільства, філософію, напрям філософської думки, принцип, світоглядне мислення. На нашу думку, при вирішенні цього питання треба з'ясувати, а що змістовно протиставляється людиноцентризму. Впродовж історичного розвитку та зміни епох у людини виникають різні екзистенційні самовідчуття, які можуть бути типологізовані у різні світоглядні напрями, залежно від того, чому надається найбільша цінність і безумовний пріоритет у той чи інший період. В. Кремень вважає, що «завдяки цьому концептуалізуються філософсько-світоглядні позиції» [7, с. 7–8], а саме – логоцентризм, космоцентризм, теоцентризм, антропоцентризм, соціоцентризм, економцентризм тощо. Епохи змінюються, змінюються і пріоритети. Відповідно до встановлення нового пріоритету здійснюється переорієнтація та зміна світогляду. Поява «постлюдини», або «протолюдини», в епоху постмодерну обумовила створення нової філософсько-світоглядної позиції людиноцентризму, основним пріоритетом якого є людина в новій якості з її потребам та інтересами як мета і смисл прогресу й розвитку світу в багатоманітності проявів.

Людиноцентризм у праві має свої особливості, тому зупинимося на їх розгляді, застосовуючи антрополого-комунікативний підхід. Право має вирішувати завдання «збереження, упорядкування, регулювання та спрямування соціального буття за певними ціннісними і цільовими векторами» [8, с. 189]. Актуальним буде питання: які саме цінності та їхній спосіб функціонування притаманні певному періоду розвитку права? Т. Гарасимів вважає, що «ці фактори детерміновані логікою культурно-цивілізаційного процесу етносу (етносів), нації, їхньої історії в минулому та стратегії в майбутнє» [8, с. 189]. Наприкінці XX ст. – на початку XXI ст. активно відбулися зміни в ідеології українського права з державоцентризму на людиноцентризм, що було обумовлено відходом від радянської доктрини права та побудови власної національної традиції права з урахуванням європейських цінностей. У дисертаційному дослідженні М. Кельмана доведено, що «важливими тенденціями розвитку сучасного правознавства є актуалізація людиноцентричних наукових досліджень у сфері як приватного, так і публічного права» [9, с. 59–76]. Отже, була здійснена переорієнтація на людиноцентризм у праві.

Хоча в наукових дослідженнях у галузі адміністративного права існує інша позиція, що зміна відбулася не на людиноцентризм, а «на його модифікований відповідно до сучасних українських реалій різновид – “соціоцентризм”» через «низький рівень цивілізаційного розвитку української держави», а тому «пропонується подальше оновлення адміністративного права України проводити у тривимірній

системі соціальних координат – “людина”, “суспільство” та “держава”» [10, с. 48].

Вважаємо за необхідне прокоментувати та доповнити викладену вище позицію, розглядаючи цю проблему з теоретико-правового погляду. Вживати термін «соціоцентризм» як один із різновидів людиноцентризму некоректно, оскільки змістовно він протиставляється людиноцентричній парадигмі: «Соціоцентричний напрям, прикладом якого слугує марксизм, встановлюючи пріоритет соціуму, культури, стверджує принцип соціального детермінізму, згідно з яким індивід є залежним від загального плану історії, великих соціальних спільностей» [7, с. 7].

Тривимірна система соціальних координат «людина – суспільство – держава» дійсно потребує модернізації. На думку С. Бобровник, «на зміну етатистським та юснатуралістським уявленням повинно прийти пізнання того, що зазначені суб’єкти є насамперед партнерами, які функціонують у людському середовищі й разом вирішують загальні завдання» [11, с. 32]. Антрополого-комунікативний підхід до розуміння і дослідження права та правових явищ являє собою синтез двох складових: індивідуального (суб’єктивного), що пізнається за допомогою антропологічного аспекту, й соціального (об’єктивного), досліджуваного в межах комунікативного аспекту права. Саме тому існує необхідність застосування антрополого-комунікативного підходу, який за своєю сутністю спрямований на забезпечення компромісності та спроможний вдосконалити взаємозв’язок індивіда та соціуму, на основі філософсько-світоглядної позиції людиноцентризму в праві.

Основою для концепції людиноцентризму є права та свободи людини і громадянина. З огляду на положення ст. 3 Конституції України: «Людина, її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов’язком держави» [12], можна стверджувати про закріплення людиноцентризму в праві на законодавчому рівні, але з урахуванням антрополого-комунікативного підходу право неможливо звести до якогось одного елемента: «норми», «правовідносин», «закону», «правових емоцій», «звичаю» тощо. Тому пізнання людиноцентризму в праві має здійснюватись у межах антрополого-комунікативного підходу, в якому можливо ефективно інтегрувати правові цінності та правореалізаційну практику.

Одним із перших науковців, хто досліджував право та права людини за допомогою феноменолого-комунікативного підходу та антропологічної парадигми, став А. Поляков. Важливо зазначити, що згідно з його баченням антропологічний ракурс наукового дискурсу про права людини сумісний із філософською позицією антропоцентризму, що допускає і наукове, і релігійне світобачення. На думку С. Хоружего, антропоцентризм є принципом «центральності» людини у всесвіті (сутісної, діяльнісної, проектної); але цей принцип не визначає відносин людини з іншими елементами світобудови, він сумісний як з установкою панування, так і з установкою служіння стосовно них [5, с. 8–15]. Як бачимо, для вирішення цієї проблеми варто застосовувати антрополого-комунікативний підхід в пізнанні людиноцентризму в праві, оскільки саме «комунікація виступає як антропологічна константа людини», та, зі свого боку «комунікативна спрямованість людської особистості створює “природні” передумови для існування права як наслідку існування міжсуб’єктних взаємообумовлених відносин» [5, с. 10–19].

Актуалізується проблема людиноцентризму в праві і в межах тенденції до глобалізації та інтеграційних процесів правового та суспільно-політичного життя. У сучасній науковій праці, присвяченій проблемам міжнародних систем в умовах глобального розвитку, окремо ґрунтовно розглядається людиноцентризм як антропологічна парадигма євроінтеграційної політики. Автори вважають, що «кінцева мета людиноцентризму як антропологічної парадигми євроінтеграційної політики – це олюднення оточуючого світу природи і суспільства з позицій розвиваючих потреб людини. Це означає, що критерієм суспільного прогресу і його кінцевою метою виступає людська особистість, можливість і перспектива її усестороннього розвитку, а також її універсалізація у масштабах культури, соціуму і природи» [13, с. 286], а також права і держави. Погоджуючись із цією думкою та в її продовження, варто виокремити перспективи розвитку людиноцентризму в праві з урахуванням надбань зарубіжних наукових досліджень. Наприклад, порушується проблема взаємодії людини і природи [14, с. 273–280] у зв’язку з глобальним масштабом екологічних катастроф, а відповідно, чи не варто змінити згодом ідеологію людиноцентризму на екоцентризм (природоцентризм), зокрема і в праві. У межах концепції людиноцентризму важливо розуміти, що людина та її життя є головним пріоритетом світобуття не тільки для задоволення її інтересів та потреб «тут і зараз», а й для збереження себе як виду в майбутньому. Без природного навколишнього середовища це неможливо, оскільки людина є його частиною та залежить від нього багато в чому, тому актуалізується розвиток екологічного права.

Отже, в сучасній правовій науці людиноцентризм – це нова філософсько-світоглядна позиція, яка має потенціал стати вирішенням багатьох теоретико-правових проблем, що активізувалися на початку XXI ст. За допомогою антрополого-комунікативного підходу пізнання людиноцентризму в праві має

всеохоплюючий характер, а також людина як соціокультурна істота, її права та свободи, інтереси та потреби визнаються найвищою цінністю для держави та суспільства, комунікація відповідно до моделі «людина – суспільство – держава» має здійснюватися на засадах рівності, партнерства, ідеалах справедливості та соціального консенсусу, і саме людина є пріоритетом для цивілізаційного прогресу.

Людиноцентризм із позиції антрополого-комунікативного типу правопізнання – це людський вимір права, діалог і толерантність між суб'єктами правової комунікації як імперативи людських відносин та орієнтація на реальні потреби сучасної людини, що забезпечують можливість виживання у кризовому соціумі постмодерної епохи. Зокрема, людина, здійснюючи свою діяльність, реалізуючи себе та будучи в центрі уваги Всесвіту, має із відповідальністю ставитися у межах комунікації та взаємодії з іншими індивідами, суспільством, природою та іншими проявами світобудови.

Використані джерела

1. Шишкіна Є. К. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. / Є. К. Шишкіна, О. О. Носирев. – Харків : Діа плюс, 2014. – 200 с.
2. Козлов В. А. Проблемы предмета и методологии общей теории права : науч. изд. / В. А. Козлов. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1989. – 120 с.
3. Тарасов Н. Н. Метод и методологический подход в правоведении (попытка проблемного анализа) / Н. Н. Тарасов // Правоведение. – 2001. – № 1. – С. 31–50.
4. Сердюк О. В. Типологія підходів у методології сучасного правознавства / О. В. Сердюк // Форум права. – 2008. – № 3. – С. 458–463.
5. Поляков А. В. Антрополого-коммуникативное обоснование прав человека // Права человека: вопросы истории и теории : материалы межвузовской научно-теоретической конференции (г. Санкт-Петербург, 24 апреля 2004 г.) / под общ. ред. Д. И. Луковской. – СПб., 2004. – С. 3–24.
6. Кремень В. Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум / В. Г. Кремень. – Київ : Грамота, 2007. – 576 с.
7. Кремень В. Г. Людина як суб'єкт творчої діяльності / В. Г. Кремень // Освіта та розвиток обдарованої особистості. – 2014. – № 9–10. – С. 6–10.
8. Гарасимів Т. З. Правопізнання: філософсько-методологічний концепт / Т. З. Гарасимів // Публічне право. – 2016. – № 4. – С. 185–190.
9. Кельман М. С. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрямки розвитку: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01 / М. С. Кельман ; МВС України, Львівський державний університет внутрішніх справ. – Львів, 2013. – 448 с.
10. Курінний Є. В. Об'єкт та предмет українського адміністративного права: змістовна та аксіологічна сутність категорій / Є. В. Курінний // Публічне право. – 2016. – № 1. – С. 43–51.
11. Бобровник С. В. Компроміс і конфлікт у праві: антрополого-комунікативний підхід до аналізу : монографія / С. В. Бобровник. – Київ : Юридична думка, 2011. – 384 с.
12. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/ВР-96 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
13. Соснін О. В. Сучасні міжнародні системи та глобальний розвиток (соціально-політичні, соціально-економічні, соціально-антропологічні виміри) : навч. посіб. / О. В. Соснін, В. Г. Воронкова, О. Є. Постол. – Київ : Центр навчальної літератури, 2015. – 556 с.
14. Plater Zygmunt J. B. Human-Centered Environmental Values Versus Nature-Centric Environmental Values: is This the Question? / Zygmunt J. B. Plater // Michigan Journal of Environmental & Administrative Law 3. – 2014. – № 2. – P. 273–290.

Наставна Г. В. Роль антрополого-комунікативного підходу у пізнанні людиноцентризму в праві

У статті досліджено роль антрополого-комунікативного підходу в пізнанні людиноцентризму в праві. Здійснений аналіз основних аспектів розвитку людиноцентризму. Людиноцентризм у праві має свої особливості, які були розглянуті із застосуванням антрополого-комунікативного підходу. Основою для концепції людиноцентризму є права та свободи людини і громадянина.

Ключові слова: людиноцентризм, антрополого-комунікативний підхід, права людини.

Наставная А. В. Роль антрополого-коммуникативного подхода в познании человекоцентризма в праве

В статье исследована роль антрополого-коммуникативного подхода в познании человекоцентризма в праве. Осуществлен анализ основных аспектов развития человекоцентризма. Человекоцентризм в праве имеет свои особенности, которые были рассмотрены с применением антрополого-коммуникативного подхода. Основой для концепции человекоцентризма есть права и свободы человека и гражданина.

Ключевые слова: человекоцентризм, антрополого-коммуникативный подход, права человека.

Nastavna G. The role of the anthropological-communicative approach in study of human centrism in law

In this article the role of anthropological-communicative approach to in study of human centrism in law is investigated. The analysis of the main aspects of human centrism is conducted. Human centrism in law has the features that are determined using the anthropological-communicative approach. Human rights and freedoms are the basis for the concept of human centrism in law.

Key words: human centrism, anthropological-communicative approach, human rights.